

Путем выяснения принципиальной значимости метафоры для гуманитарного познания осуществлена попытка выявления возможностей метафорического моделирования в формировании социальных образов информационного общества.

Ключевые слова: метафорическое моделирование, информационное общество, социальный образ, массовое сознание.

information society.

By clarifying the fundamental importance of metaphor for human cognition made an attempt to identify opportunities metaphorical modeling in shaping social images of the Information Society.

Key words: metaphorical modeling, information society, social image, the mass consciousness.

Kobzar I. Role of metaphor in creating the image of modern

Надійшла до редколегії: 10.06.14.

УДК 130.2 + 141.333

Г. О. Крапівник

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

ЗЛОЧИН І ЗЛОЧИНЕЦЬ У КУЛЬТУРНИХ РЕФЛЕКСІЯХ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ

Досліджуються концепти злочину і злочинця в просторі детективного жанру. Показано, що вони, як одні з центральних в таких художніх текстах, надають можливість прослідкувати психологічні, соціальні, антропологічні мотиви, що спонукають людину до скоєння злочинів. Виявлено, що детективна формула є екзистенціальною за своєю сутністю, а подія злочину представляє собою крок за межу, встановлену релігійно-моральними і правовими нормами. В ході сприйняття текстів вказаного жанру реципієнт відчуває впевненість в тому, що ці норми є, тим не менш, непохитними, справедливості буде встановлено, а злочинця покарано.

Ключові слова: детективний жанр, злочин, злочинець, покарання, екзистенціальний, норма, справедливість, віра.

Постановка проблеми. Сила будь-якого твору мистецтва в тому, що він, відштовхуючись від конкретних подій, підіймається до вершин узагальнень [1, с. 68]. Дійсно, в міфологічній детективній формулі відправною точкою є певна ситуація і певна подія, що підштовхують розгортання наративу. В більшості випадків такою подією в детективі є скоєння протиправної дії злочинцем. Концепт злочину не має чітких границь, Ентоні Гідденс пише, що він існує в рамках набагато ширшої категорії поведінки, яку соціологи називають девіантною [2, с. 183]. В результаті розвитку сюжету, реципієнт виходить на більш високий рівень моральних феноменів. Можна зазначити, що найкращі художні твори виконують свого роду функцію сумління для соціуму, для його адресатів, в уявному світі *crime fiction* вони впізнають реальний світ, де прагнуть пізнати істину, що тісно пов'язана з основними філософськими концептами. Філософія злочину спрямована на пошуки первинного знання про те, що призводить до злочинів, що є їхніми метафізичними, соціальними, антропологічними, екзистенційними підвалинами. Вона намагається пізнати, що стимулює людей до порушення релігійно-моральних і правових норм. [3, с. 12]

Аналіз досліджень і публікацій. Концепт злочину широко вивчається різними галузями науки, зокрема, філософією, соціологією, психологією, психіатрією, криміналістикою тощо. Такий міждисциплінарний характер феномену, що досліджується (і його агента), не випадково приваблює і звертає на себе увагу і науковців, письменників і журналістів (всі вони продукують тексти, жанри і стилі, в яких вони працюють, часто-густо накладаються один на одного, а потім споживаються реципієнтами). Серед авторів, що розглядали концепти злочину і злочинця в своїх роботах, можна назвати Е. Анушата, С. Аскольдова, Р. Барта, В.А. Бачиніна, Е. Гідденса, О. Горелова, В. Єрофеева, К. Вульфа і багато інших.

Актуальність цієї роботи обумовлена потребою більш глибокого філософсько-антропологічного висвітлення впливу, що його мають формульні детективні тексти і вписані в них концепти злочину і злочинця на свідомість окремої людини і суспільства епохи пізнього Модерну.

Мета дослідження полягає в проведенні філософсько-антропологічного аналізу концептів злочину і злочинця в

просторі детективного жанру.

Основний матеріал. При розгляді концепту злочину В.А. Бачинін визначає наступні точки зору. З юридичного боку, злочин є дією, щодо скоєння якої в кримінальному законодавстві є пряма заборона. З позиції етики, злочин – це зло, що виходить з людини і направлено на людину. В соціології (і інших суспільно-політичних та психологічних науках) вчинення злочину є результатом того, що соціальні суб'єкти не змогли цивілізовані форми розв'язання життєвих протиріч. З точки зору антропології, цей концепт репрезентує перекручену, руйнівну форму самореалізації, самовиявлення певних особливостей людської природи і таких її властивостей, як інтелект, воля, пристрасті тощо. [3, с. 59-60]

Теорії контролю розглядають людину як істоту, що від природи егоцентрична і раціональна, а тому прагне до скоєння злочинів, якщо ризик покарання є відносно низьким. Цього не відбувається тільки в тому випадку, якщо суспільство превентивно не застосує достатньо жорсткі юридичні обмеження, а у самої людини існують тісні зв'язки з громадою. При недостатній соціалізації далеко не кожна людина має самоконтроль, що не дозволяє їй піти на злочинні дії. В цьому випадку мова йде не про девіантну, зокрема злочинну, поведінку декласованого населення, а навпаки, про поведінку «вільно мислячої людини», тих, хто має певну владу. При цьому більшість злочинів вчиняється з матеріальних мотивів (корисних), що є щедро припорошені моралістичними і навіть релігійними зверненнями і лозунгами. [2, с. 184]

Незважаючи на те, що феномен злочину є природнім і його неможливо цілковито викоренити з точки зору багатьох митців і вчених, це не означає, що люди змирилися з існуванням злочинності. Боротьба з нею йшла і продовжується. Злочини та їх антропологічні характеристики вивчаються й аналізуються культурою як нескінчений поєдинок між добром і злом.

Феномен, що розглядається, як один з атрибутів буття і структури світу, а також його агент з'являються в фольклорних і сакральних літературних текстах ще з часів Старого Заповіту й античності. Найпершими злочинами в християнстві можна назвати порушення Адамом з своєю заборони Бога вживати плодів з дерева пізнання добра та зла в Едемі і вбивство Каїном свого брата Авеля. Габріель Гарсія Маркес назвав трагедію «Цар Едип» найбільш

геніальним в світі детективом, де слідчий, що розшукує злочинця, виявляє, що цим злочинцем є він сам. [3, с. 134]

Пізніше злочини вчиняються і в літературних сюжетах середньовіччя, і в художніх текстах Нового Часу. Головна різниця полягає в трактовці як події, так і її суб'єкта. До початку епохи Просвітництва всі суспільні закони були чіткими, заснованими на релігійних нормах і цінностях. Все, що не входило в рамки цих норм, засуджувалось і каралось згідно з рішеннями церковних судів, де навіть усного звинувачення було достатньо.

За часів Просвітництва були в культурі приклади митців, які намагались стати в опозицію до гуманістичного світогляду, при цьому відштовхуючись від головних просвітницьких ідей. Яскравим прикладом є творчість Маркіза де Сада. Його «герої» багаторазово виходять за межі дозволеного, їхня поведінка є бунтом проти встановлених правил, або їх вивернутим варіантом. Маркіза збудує лицемірство охоронців закону, їх подвійна мораль, що несе в собі рудименти теми «надлюдина», створеної пізніше Ф. Ніцше. [4] Приналежність творів де Сада до Просвітництва і деміфологізації виявляється ще і в тому, що автор підкреслює реалістичність, але не казковість того, що коїться в його романах. Чітка соціальна стратифікація, що не дає жодного шансу на встановлення рівності і справедливості, антиутопія, де ясно, хто виступає в ролі мисливця і злочинця, а хто є жертвою, виходячи зі становища в суспільстві. Так, лібертени належать до аристократії, або, точніше (або частіше), до класу фінансистів або тих, що зловживають службовим становищем, іншими словами – експлуататорів, більшість з яких здобула багатство в війнах Людовика XV і в фактичній корупції, що заснована на деспотизмі; за виключенням тих випадків, коли їх шляхетне походження служить фактором хтивості (викрадення добродесних дівчат), жертви належать до найнижчого міського пролетаріату (наприклад, марсельські *chiffre-sans*, діти, що «працюють на мануфактурах і постаються розпусникам цього міста найбільш симпатичні речі, що можна знайти») або до кріпаків земельних феодалів там, де останні продовжують існувати...». [5, с. 170] Сад ставить акцент на відсутності покарання винних, переносить класову стратифікацію в мініатюру, де з одного боку знаходяться експлуататори, власники, правителі і тирані; а з іншого – народець. [5, с. 171]

З початком бурхливого зростання міст, розвитком цивілізації, науки і промисловості в західноєвропейській культурі, тобто в культурі Модерну, поступово проходить процес секуляризації. Погляд культури і суспільства повертається до людини, її сутності, її психології. З середини дев'ятнадцятого сторіччя починає працювати інститут цивільного суду, створюється окрема галузь науки криміналістика, слідство набуває якості процедури, з'являються приватні детективні агенції тощо. Відповідним чином поступово змінюється і висвітлення концепту злочину і особистості злочинця в культурних медіа, що стають все більш доступними для широких верств населення за рахунок як здешевлення, так і підвищення рівня грамотності людей. Такі трансформації, зокрема, в юридичній системі покарання в суспільстві призводять і до виникнення особливих культурних жанрів, наприклад, в літературі. В 1841 році з'являється перший детектив, що рефлексує над концептами злочину і покарання за нього. Ця рефлексія включає декілька досить сталих і повторюваних фігур: злочинця, жертви, слідчого, суспільства, маси, слідства, мотивів злочину, тощо. Письменники аналізують кримінальне середовище

(з одного боку, в силу розвитку науки, з другого, через зростання ролі фактору злочинності в міському середовищі) як особливий нормативно-ціннісний простір, що є альтернативою соціальному простору, що відповідає принципам цивілізованості.

В культурі пізнього модерну люди все більше дистанціюються один від одного, від світу і від себе – особистість все більше себе контролює і змушує діяти. Розвивається внутрішній світ, що вибирає розпорядження, почуття, моральні засади і шкали цінностей. В результаті виникає тіло сучасної людини, що є закритим і замкнутим на собі. [6, с. 124] Те, що нагадує гуманізацію, наприклад, менш суворе покарання, участь психології в покаранні, сепарація злочинця і його дії – це субтильний контроль, відкриття нової глави в розвитку цивілізації. Ця глава ставить своєю метою контроль, дисципліну і нормування тіла, його мови і способів поведінки [6, с. 124].

Яскравим прикладом багатопланового літературно-філософського розгляду вказаних концептів є художня творчість Ф.М. Достоевського. Тут необхідно зробити невеличкий екскурс в особливості російської філософії. Російська філософська думка є переважно екзистенціальною, оскільки вона походить із самого серця людського істота. Однією з найбільш важливих тем цієї філософії є концепт смерті, її ірраціональності і необхідності спасіння. Якщо ментальність англословних народів заснована на утилітарному інтересі до світу, німців – на ідеї порядку, євреїв – на ідеї вибраності Богом, то російська ментальність построена на вірі, на потязі до абсолютної цінності, що сприймається як єдність Істини й Життя [7, с. 37]. Дослідники стверджують, що якщо для західної людини свобода є чимось, обмеженим рамками свого капіталу і закону, то для росіянина свобода є безкрайньою і необмеженою. При цьому індивід може переступати юридичний закон заради такої свободи. Це пов'язано з тим, що в російській свідомості досі не затвердилась думка про верховенство закону над людиною. Росіянин часто-густо сприймає себе над законом. Навіть відоме російське прислів'я говорить про це: «Закон, что дышло, куда повернул – туда и вышло». Ніякий закон не може встигнути за різнобарв'ям і плінністю життя в Росії [7, с. 39]. Створюється деяке протиставлення західноєвропейської і російської філософської думки, де своєрідність розуміння свободи в Росії полягає в тому, що вона знаходиться в духовній, релігійній площині, тобто в обов'язковому переборенні зла, в перетворенні людської особистості, а не в раціоналістичній, логічній, економічній і юридичній площині, як це можна спостерігати в західній культурі. Іншими словами, збереження, перетворення і спасіння людської особистості, людського роду (рідного краю і людства в цілому) в всьому світу створюють сутність і головний смисл російської ідеї [7, с. 58].

Ф.М. Достоевський був не тільки предтечею екзистенціалістів, але й антропологом, що досліджував і спостерігав людську природу, намагався розкрити її таємниці. В романах Ф.М. Достоевського поєднується філософія і мистецтво, проводиться синтез різних жанрів. Кримінальні романи цього письменника є також предметом вивчення криміналістів, психологів, психоаналітиків тощо. Сам автор вважав, що тема зла, що приваблює людину й спонукає до скоєння злочину, є найбільш улюбленою і старовинною європейською культурно-мистецькою темою [3, с. 10]. Метафізичність романів Достоевського є інструментом пізнання екзистенції злочину. Саме ця якість може надати

можливість проникнути в такі глибини кримінальної мотивації, до яких позитивне наукове мислення навряд чи коли-небудь дійде [3, с. 16]. Віртуозно володіючи мистецтвом ведення читача через привабливий детективний сюжет, письменник приводив свого реципієнта в саме серце найскладніших антропологічних проблем людського буття. В емоційному плані, скоєння злочину забарвлене почуттям страху. «Страх Божий» не є відносним й змінним значенням. Він є абсолютною й нормативно ціннісною константою, що врівноважується почуттям любові до Бога [3, с. 39].

Героїв романів письменника можна представити як виступи різних цілих філософських ідей, що рефлектують сучасний стан культури і суспільства. Світ, зображений автором, є антропологічним, тобто направленим на особистість людини. Кожну значущу думку письменник робить позицією персонажа. Якщо думка пов'язана з певною подією, вона сама набуває характеру почуття, сили, що створює оригінальність ідеї в творчому світі Ф.М. Достоевського. Філософська ідея, що виникає у героя, створює мотив, зокрема, для скоєння злочинів. Цей герой (або антигерой) є людиною, що здатна експериментувати, навіть з ризиком для свого життя, задля реалізації екзистенціальної авантюри, якою виступає сам злочин. Автор детально описує структуру і техніку розвитку цієї думки. В його текстах складається чітка ціннісна вертикаль з двома полюсами, де людина, що не визнає закон (перш за все закон Божий), злочинець знаходиться внизу, тоді як Христос, його образ, є верхнім полюсом створюваного світу (більше про це в [3, с. 52]). Взагалі, все, що трапляється з героями письменника не є суто їх ініціативою. Так, виникає чітке враження того, що їхніми діями керують (або хоча б спонукають до них) вищі сили. По суті, такі персонажі виявляються не вільними героями, яким все дозволено, а маріонетками в руках вказаних сил.

С. Аскольдов в [8] вказує на те, що особистість завжди зіштовхується з зовнішнім середовищем, перш за все, з тими речами, що є загально прийнятими. Звідси подія – скандал – є першим і найбільш помітним проявом пафосу особистості – має велике значення в творах Достоевського. [8, с. 5] Злочин в романах письменника є життєвою постановкою релігійно-етичної проблеми. Покарання є формою її вирішення. [8, с. 40]. Дослідник дає підґрунтя для того, щоб Ф.М. Достоевського можна було обґрунтовано вважати предтечею екзистенціалізму, що склався як філософська течія і напрямок дещо пізніше. Р. Раскольніков є богоборцем, людиною, що хоче зрівнятися з Богом, а це, згідно з християнською міфологією є тяжким гріхом, і Бог вже карав за це людей, зокрема, створенням Вавилонської вежі (натяк на це є в тексті Ф.М. Достоевського – Раскольніков вмів і може перекладати твори, але відмовляється від такої пропозиції свого приятеля). Філософські підвалини феномену злочину не зрозумілі для пересічної людини в уявному світі роману. Для них такий вчинок перш за все пов'язаний з культурним занепадом, з корисними мотивами, що стимулюють різні соціальні страти населення до вчинення злочинів. Це чітко прослідковується в полеміці, що її ведуть Раскольніков, Лужин і Разуміхін відносно положення злочинності в Росії. В такому розрізі метафізичні підстави для разрешення мысли не дають можливості поставити вчинок Раскольнікова на один щабель зі злочинами, що було скоєно заради персональної наживи. Екзистенціальна дилема, що не була розв'язана за допомогою вбивства (як потенційного

інструменту для досягнення мети), стає катастрофою, що могла навіть призвести до самогубства від відчуття безвиході, незнаходження сенсу, неспроможності допомогти близьким і реалізуватися самому. В кожній людині є так звана денна душа і нічна душа, тобто світла і темна сторони особистості. Ось що пише В.А. Бачинін щодо їхнього значення для концепту злочину: «Денна душа може в певній молодій людині, що пристрасно жадає самоствердження, породжувати бажання стати Ротшильдом (Аркадій Довгорукий), Наполеоном (Раскольніков) або навіть богом (Кириллов). Але тільки нічна душа може запропонувати божевільні, згубні засоби задля їх втілення в формі вбивств і самогубств» [3, с. 139]. Коли така людина знаходиться в стані афекту (афект – детермінована психічна реакція, що була спричинена стимулом [9, с. 301]), вона спроможна вчинити злочин. Дійсно, Раскольніков знаходиться в такому стані і після свого вчинку відчуває надзвичайну тривогу, страх, що ледве не доводить його до запаморочення і самогубства. Вчинок Родіона є подібним до сну (Раскольніков розмислює над реальністю того, що трапилось, порівнюючи це зі сновидінням). Психологічний бій, побудований автором між слідчим і злочинцем, виступає в якості своєрідного полювання, де мисливцем є Порфирій, і його денна душа шукає сліди нічної души Раскольнікова.

Невблаганне, ниюче, болоче відчуття провини Родіона кореспондує опису цього почуття у А. Ленгле: «Провина в етично-християнському розумінні... є провинною, що рефлексує і відповідає зовсім іншій настрою каяття», тоді як С. Кьєркегор говорив про екзистенцію християн як про єдність абсолютної невинності і абсолютної провини. [9, с. 73] При цьому бесіди Раскольнікова з Соней – це свого роду сеанси «психотерапії по-християнськи» (в російській культурній інтерпретації), де обидва співрозмовника сповідаються і самі є грішниками, які вже готові до (Соня) або потенційно відкривають для себе можливість (само)пожертви.

Ф.М. Достоевський зіштовхує між собою полярні феномени насилля й доброти, пиху і покору, чорне і біле. Незважаючи на багатоплановість героїв, на існуючі парадокси, вони отримують певну авторську конотацію в парадигмі християнських цінностей, що є найвищими для письменника. Б.М. Енгельгардт зауважував, що Достоевський «писав не романи з ідеєю, не філософські романи в стилі XVIII століття, але романи про ідею» (курсив авторський) [10, с. 93]. Для адресата детективного тексту важливо сприйняти те, що людський дух не тільки абсорбує кримінальний досвід, але й збагачується досвідом подолання і нейтралізації деструкційного потенціалу зла, пошуками добра і справедливості, чим виконується компенсаторна і терапевтична функція цього жанру.

М.М. Бахтін відмічає, що по відношенню до свого героя (що доволі часто стає злочинцем) Достоевський виявляє інтерес не як до явища дійсності, зо має певні типові соціальні й індивідуальні характерологічні ознаки. Герой цікавить Достоевського як особлива точка зору на світ і на самого себе, як смислова і оцінююча позиція людини по відношенню до самого себе і до оточуючої дійсності. Автору важливо не те, чим його герой є в світі, а перш за все те, чим є для героя світ і чим є він сам для самого себе. [11] Письменник розглядає героя як одиницю певного суспільства і суб'єкт культури. Нас цікавить такий герой тому, що у Достоевського він завжди зіштовхується з такими життєвими обставинами, які змушують його приймати певні рішення і робити

вибір (після ретельного самоаналізу, самоспостереження, аналізу оточення, його елементів, варіантів (що їх бачить персонаж) виходу з кризової ситуації) і певні вчинки. М.М. Бахтін вважає, що всі сталі об'єктивні якості героя, його соціальне становище, його соціологічна і характерологічна приналежність до певного типу, його *habitus* і навіть зовнішність, тобто все те, що зазвичай використовується автором для створення твердого і стійкого образу героя – «хто він», рефлексується героєм Достоевського, стає предметом його самосвідомості; предметом же авторського бачення і зображення є сама функція цієї самосвідомості [11].

Достоевський, як предтеча екзистенціалізму, наражає героя (злочинця) на моральні тортури заради того, щоб вони дійшли до кордонів своєї свідомості, щоб вони опинились «на межі», в ситуації, де потрібно робити вибір. Письменник навіть говорить про «людину в людині», що тісно перекликається з терміном екзистенція, що був введений на півстоліття пізніше у відповідному напрямку філософії і мистецтва.

Якщо екзистенціалізм тісно пов'язаний з психологією і психоаналізом (оскільки на рубежі сторіч було зроблено доволі багато відкриттів в цій царині), то Достоевський, який відчував значні лакуни існуючої на той час науки, літератури і судової практики, критикував їх механістичність і ставився до психології негативно. Відомо, що будь-який судовий розгляд чітко закодовано, зарегульовано, всі ролі в ньому прописані, і для «душі» тут місця не має – верхівкою тут є виключно юридичне право - закон.

Тим не менш, справжній слідчий, який розслідує злочин і працює над тим, щоб злочинець визнав свою провину має бути першокласним психологом. Одним з ранніх прикладів такого професійного слідчого в детективному тексті є Порфирій Петрович, який користується засобами діалогічної інтуїції, але не судово-слідчою психологією. Саме ця інтуїція дозволяє йому зазирнути в незакінчену і нерозв'язану душу Раскольнікова. Три зустрічі Порфирія з Раскольніковим – це зовсім не звичайні допити слідчого; і не тому, що вони проходять «не по формі» (що постійно підкреслюється Порфирієм), а тому, що вони порушують фундамент традиційних психологічних відносин між слідчим і злочинцем (що підкреслює Достоевський) [11]. В такому ракурсі розкривається сутність особистостей слідчого і підозрюваного. Слідчий при цьому є справжнім психологом людських душ, інтелектуалом, таким, що має чуття, інтуїцію і навіть почуття гумору, що теж важливо для розрядки напруги, для кращого підходу до комунікації з «опонентом». В атмосфері, що була створена автором в уявному художньому світі роману всі елементи направлені на те, щоб хвилювати героя (злочинця) і спровокувати його на певну реакцію.

Для світу, створеного Достоевським, типовими є вбивства (зображені в полі, що бачить вбивця), самогубства (зокрема останніх годин до самогубства) і божевілья. Звичайні смерті нетипові для письменника [11] і, якщо вони є, то такі події подаються в вигляді фактів. Таким чином, можна констатувати, що в розрізі концепту смерті, Достоевський демонструє потяг до патологій і їх аналізу. Такий потяг є типовим для роздумів як адресата так і адресанта в детективному жанрі, тому що він завжди фіксує певний злочин, патологію і розмірковує над їхньою причиною, сутністю і наслідками.

Раскольніков, який переступає через межу дозволеного традицією, є словом не тільки про себе і оточуючих, але також словом про світ. Він виступає і як свідомість, і як ідеолог. Правду про світ, за думкою Достоевського,

не можна відділити від правди особистості. Тобто цей персонаж є відображенням культури і її тенденцій. Він являє собою певну ідею, і його взаємодія з іншими персонажами є саме взаємодією різних тогочасних культурно-філософських ідей. Вони відкриті до спілкування і побудови нових відносин між собою.

Якщо в більшості випадків дослідники детективного жанру і криміналісти стверджують і підтверджують фактами те, що в основному злочини в світах таких текстів скоюють з корисливих мотивів (в багатьох випадках пов'язаних з матеріальними благами), то Раскольніков не має абсолютно ніякої користі, і його злочин скоріш направлено на розв'язання ідеологічної дилеми. На протязі всього розгортання роману «Злочин і кара» Раскольніков і його ідея вступають в контакт з різними життєвими феноменами, проходять певні духовні, моральні, психологічні і фізичні іспити, перевіряються, ідея підтверджується або відхиляється [11]. В результаті цих подій автор приводить читача до думки, що головним в житті є все ж таки внутрішня віра, християнська віра. Саме вона є тим стрижнем, на якому будується (повинна будуватися) культура. В той же час зневіра призводить до занепаду культури і деструктивних процесів в свідомості людини.

Багато вчених приділяло увагу тому, щоб розібратися в психічних і фізіологічних механізмах людських вчинків. Наприклад, Кристоф Вульф порівнює людину і тварину та зазначає, що «на відміну від людини, що наділена слабкими інстинктами, тварини, що контролюються сильними інстинктами, мають певну сталу поведінку. ... Для того щоби адекватно жити в соціумі і в суспільних структурах, людина повинна сублимувати й витискати надлишкову енергію потягу» [6, с. 35]. Саме тому, людина має вибір, може вчиняти не за інстинктами, а згідно із своїм розумом (результатами роздумів, духовними поривами). Це може бути частковою експлікацією дій, вчинених (літературними, кіно) персонажами – злочинцями (зокрема в екзистенціальній детективній формулі).

Зображуючи злочин, і письменник, і читач беруть до уваги оточення, атмосферу, культуру, місце і час скоєння злочину. Детективна формула допомагає сучасним культурним антропологам, які вивчаються урбаністичну культуру. Ця культура стає одним з центральних питань пізнього модерну. К. Вульф стверджує, що поряд з поступовим зникненням закритих культур, що довго вивчалися культурною антропологією, сьогодні виникають і поширюються нові культурні форми, які співіснують і взаємодіють з традиційними культурами. Така суміш і асиміляція глобального, національного, регіонального і локального приводить до нових ще недостатньо досліджених форм гібридності [6, с. 87]. В детективних текстах аналізується місто як феномен, де злочин скоєно і розкрито. Таким чином дослідники мають матеріал, що сприяє кращій репрезентації багатогранності і комплексності феномена культури міста.

Детективна формула завжди має таємницю і жертву. Цими елементами вона схожа з цивілізацією, тому що вже М. Хоркхаймер і Т. Адорно в «Діалектиці Просвітництва», посилаючись на З. Фрейда, зазначали, що розвиток раціональності, Просвітництва і емансипації в процесі цивілізації неможливі без жертв. Вони вказували на те, що історія цивілізації є інтроверсією історії жертви [6, с. 124]. Навіть в романах Маркіза де Сада жертва є необхідною фігурою. Саме завдяки ній світ Сада стає єдиним завершеним цілим. Коли печатне слово поступається своїм тронном аудіовізуальним

засобом масової комунікації (що їх вивчає багато вчених, починаючи з Г. Маклюєна), розвиток цивілізації значно прискорюється, а об'єм інформаційного навантаження на людину зростає з драматичною швидкістю. В цьому потоці активно продукується і підкріплюється мовчанням суспільної свідомості така собі практично манакальна пристрасть до вбивства, що, за словами знаного кінорежисера Олівера Стоуна є лише наслідком суспільної ідеології. Більш того, якщо багато кінострічок і текстів *crime fiction* ще мають так званий *happy end*, хоча б в розрізі настання відносної справедливості, то є цілий ряд робіт, які, подібно Саду свого часу, не просто пропагують насилля, а стверджують в своїх творах перемогу зла над добром [12, с. 30].

Наука двадцятого сторіччя внесла свій вклад в розуміння жертви завдяки таким поняттям, як «всплеск ентропії», «нестабільна система», «пасіонарність» [1, с. 152].

Детективний жанр, фактично, можна співставити із ритуалом. В ритуалі встановлюється порядок, він гарантує цей порядок завдяки своїй організаторській функції. В іншому випадку, можливий спалах насилля [6, с. 128]. Тому *crime fiction* виконує функцію очищення, гарантії певного захисту від насилля, зла і несправедливості.

Висновки. Проведений філософсько-антропологічний аналіз концептів злочину і злочинця показує, що вони є одними з центральних в детективному жанрі. Ці концепти надають можливість прослідкувати психологічні, соціальні, антропологічні мотиви, що спонукають людину до скоєння злочинів. Детективний жанр компенсує недостатність знання звичайної людини-реципієнта тим, що деталізує процедуру і сутність злочину, розкриває глибинні процеси, що відбуваються в свідомості агента злочину і, таким чином, виявляють екзистенціальну основу такого вчинку. Разом з тим, детективні тексти сприяють очищенню модерної людини, даючи впевненість в тому, що релігійно-моральні і правові норми буде відновлено, а справедливість встановлено. Серед перспектив цієї роботи можна назвати всебічне філософсько-антропологічне дослідження інших ролей в створеному світі детективного жанру.

Бібліографічні посилання

1. Горелов А.А. Эволюция культуры и экология [Текст] / А.А. Горелов. – М. : Институт философии РАН, 2002. – 245 с.
2. Giddens Anthony Lecturer Guide, Sociology – 7th Edition, chapter 21, Crime and Deviance. Polity Press, 2013.
3. Бачинин В.А. Достоевский: метафизика преступления (художественная феноменология русского протомодерна) [Текст] / В.А. Бачинин. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2001. – 407 с.
4. Ерофеев В. Маркиз де Сад, садизм и XX век [Текст] / Ерофеев В.В. // В лабиринте проклятых вопросов. – М. : Советский писатель, 1990
5. Барт Р. Сад, Фурье, Лойола [Текст] / Ролан Барт ; пер. с франц. Б.М. Скуратова. – М. : Праксис, 2007. – 256 с. – (Серия:

Культурная политика)

6. Вульф Кристоф Антропология: История, культура, философия [Текст] / пер. с нем. Г. Хайдаровой. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. – 280 с.

7. Сабиров В.Ш. Идея спасения в русской философии [Текст] / В.Ш. Сабиров, О.С. Соина. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2010. – 272 с.

8. Аскольдов С. Религиозно-этическое значение Достоевского [Текст] / С. Аскольдов // Статьи и материалы : сб. 1 / Ф.М. Достоевский ; ред. А.С. Долинина. – М. – Л. : изд-во Мысль, 1922.

9. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция : 2-изд., стереотипное : пер. с нем. [Текст] / Лэнгле Альфред. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 332 с.

10. Энгельгардт Б.М. Идеологический роман Достоевского [Текст] / Б.М. Энгельгардт // Статьи и материалы : сб. II / Ф.М. Достоевский ; ред. А.С. Долинина. – М. – Л. : Мысль, 1924.

11. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского [Электронный ресурс] / М.М. Бахтин. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Baht_PrPoet/ – Заголовок з екрану.

12. Попов И. Культуры точка NET [Текст] / Игорь Попов. – М. : Книгоноша, 2013. – 197 с. – (Серия Национальные евангельские авторы)

Крапивник А.А. Преступление и преступник в культурных рефлексиях детективного жанра.

Исследуются концепты преступления и преступника в пространстве детективного жанра. Показано, что они, как одни из центральных в таких художественных текстах, дают возможность проследить психологические, социальные, антропологические мотивы, которые подталкивают человека к совершению преступления. Выявлено, что детективная формула является экзистенциальной по своей сути, а событие преступления есть переход через границу, установленную религиозно-моральными и правовыми нормами. В ходе восприятия текстов указанного жанра реципиент чувствует уверенность в том, что эти нормы являются, тем не менее, незыблемыми, справедливость будет установлено, а преступник будет наказан.

Ключевые слова: детективный жанр, преступление, преступник, наказание, экзистенциальный, норма, справедливость, вера.

Krapivnyk G. Crime and Criminal in Cultural Reflections of Crime Fiction Genre.

The concepts of crime and a criminal are studied in the crime fiction genre. It was shown that being the core concepts of these texts, they enable to trace psychological, social, anthropological motives, which provoke a person to commit a crime. It was found out that the detective formula is existential by nature, and the event of a crime is a step beyond the limit, set by religious moral and legal norms. While acquiring the crime fiction texts the recipient feels confident that these norms are still stable, justice will be established and the criminal will be punished.

Key words: crime fiction genre, crime, criminal, punishment, existential, norm, justice, faith.

Надійшла до редколегії: 05.04.14 р.

УДК 141.78:316.324.8

М. С. Красіков

Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Представлений огляд найвідоміших підходів до визначення поняття інформаційного суспільства. Автор через призму різних підходів намагається дати найповніше визначення цьому феномену та виокремити найважливіші з них.

Ключові слова: підхід, інформаційне суспільство, технологічна революція, інформаційна сфера, третинний сектор, постмодернізм, суспільство «рефлексивної модернізації», «активне суспільство», «суспільство ризику»